

מרים סקלרץ

השלכת אברם לכבשן האש בכתביהם של ראב"ע ורמב"ן בין פרשנות, שירה ודרשה

מות הרן – פשוטו של מקרא ומדרשו

דמותו של הרן בן תרח, אחי אברם ואחי נחור, נזכרת אך ורק בפסוקי הסיום של בראשית פרק יא. מלבד ייחוסו, האירוע היחיד המסופר על אודותיו הוא מותו בטרם עת. על פי פשוטו של מקרא,¹ מותו של הרן הוזכרה כדי להקדים ולבאר מדוע התלווה לוט בן הרן אל דודו אברם במסעו לארץ כנען. הרי ללוט אין אב (בראשית יא, כז–כח) ולאברם אין בן (שם, כט–ל), ועל כן אך טבעי הוא שהדוד ואחיינו ילכו יחדיו (שם, לא).

המדרש בבראשית רבה לח, כח (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 361–364), מרחיב על אודות סיפור מותו של הרן:

וימת הרן על פני תרח אביו – אמר ר' חייא תרח עובד צלמים הוה, חד זמן נפק לאתר הושיב אברהם מוכר תחתיו, הוה אתי בר נש בעי דיזבון, אמר ליה בר כמה שנין את, אמר ליה בר חמשין, אמר ליה ווי להווא גברא דאת בר חמשין ותסגוד לבר יומא, והוה מתבייש והולך לו, חד זמן אתת איתתא טעינא חד פינג דסלת אמ' ליה הא לך קרב קדמיהון, קם נסיב בוקלסה ותברהון ויהב ההוא בוקלסה בידוי דרבה דבהון, כיון דאתא אבוה אמר ליה מה עבד להון כדין, אמר ליה מה נכפור לך אתת חדא איתתא טעינא חד פינג דסלת ואמרת לי קרב קומיהון, דין אמר אנא אכיל קדמאי ודין אמר אנא אכיל קדמאי, קם הדין רבה נסיב בוקלסה ותברהון, [אמר ליה] מה את מפלה בי, ידעין אינון, אמר ליה ולא ישמעו אזניך מפיד,

נסתיה ומסרתיה לנמרוד, אמר ליה נסגוד לנורא, אמר ליה נסגוד למיאי דמטפין לנורא, אמר ליה ונסגוד למיאי, אמר ליה נסגוד לענני דטעני מיא, אמר ליה ונסגוד לעננא, אמר ליה נסגוד לרוחא דמובלי עננא, [אמר ליה] ונסגוד לרוחא, אמר ליה נסגוד לבר נשא דסביל רוחא, אמר ליה מלין את

1 ראו רד"ק לבראשית יא, כו–כח; יי פרנקל, מדרש ואגדה, תל אביב תשנ"ז, עמ' 277.

משתעי לא נסגוד אלא לאור הריני משליכך בו ויבוא אלהיך שאתה משתחוה לו ויצילך ממנו, הוה תמן הרן קאים פליג אמר מה נפשך אם נצח אברהם אנא אמר מן דאברם אנא, אם נצח נמרוד אמר אנא מנמרוד אנא, כיון שירד אברם לכבשן האש ונוצל אמי ליה מן דמן את, אמר ליה מן דאברם, נטלוהו והשליכוהו באש ונחמרו מעיו ויצא ומת על פני אביו הה"ד וימת הרן על פני תרח אביו.

המילים "על פני תרח אביו בארץ מולדתו באור כשדים", שעל פי פשוטן מהוות תיאור הזמן והמקום של המוות, הופכות במדרש לתיאור הגורם והאמצעי למוות. מותו של הרן התרחש באשמתו של תרח אביו שמסר את אברם לנמרוד, ובאמצעות האור-האש של הכשדים.²

"אור כשדים" בפרשנות ימי הביניים

בפרשנות היהודית בימי הביניים מצויות שתי דרכים עיקריות בפרשנות המלים "אור כשדים". האחת מאמצת את המתואר בספרות המדרש, ועל כן מבארת את הביטוי "אור כשדים" – אש הבבלים, והאחרת מבארת את הביטוי כשם מקום³ ללא זיקה למסופר במדרש.

רב סעדיה גאון בפירושו הארוך⁴ מפרש בעקבות המדרש:

והגיע לנו בקבלה [...] שהעיר כותי רבא נקראה אור כשדים על שם הכבשן שהציתו לאברהם והשליכוהו בו. והשי"ת הציל אותו. וראיה לדבריהם, כי התנורים וחיצי אש נקראים בשם זה, כנאמר: "אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים" (ישעיה לא, ט). ואומר: "אין גחלת

2 " תיאודור וחי אלבק, מדרש בראשית רבה, ירושלים תשכ"ה, עמ' 364, הערה 4. להקשר ההיסטורי של המדרש ראו א"א אורבך, "אסקיזיס ויסורים בתורת חז"ל", עולם של חכמים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 448. על מסורת זו בספרות בית שני, ראו " אזולאוס, "משמעות השם 'אור כשדים' בבראשית יא: 27–31 על פי ספרות בית שני והמדרש", בית מקרא 45 ג (תש"ס), עמ' 267–271. לגלגוליה של התימה "אברהם בכבשן האש" מספרות המדרש ועד המאה העשרים, ראו ו' טוהר, אברהם בכבשן האש: מרד בעולם פגאני, רמת גן תשי"ע.

3 גם במחקר המודרני הביטוי מתפרש כשם מקום. ראו למשל מ"צ קדרי, הערך "אור כשדים", מילון העברית המקראית, רמת גן תשס"ו, עמ' 19; " קליין, "אור כשדים", בראשית (עולם התנ"ך), רמת גן 1982, עמ' 89.

4 מ' צוקר, פירושי רב סעדיה גאון לבראשית, בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו-יורק תשד"ם, עמ' 354–355.

לחמם אור לשבת נגדו" (שם מז, יד), ואומר: "חמותי ראיתי אור" (שם מד, טז), ואומר: "לכו באור אשכם" (שם נ, יא).
 וכן סיוע לדבריהם ממה שמצאנו ערים רבות ומעונות נקראים על שם המקרים שקרו בהם, ככ': "ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב" וגו' (שמות יז, ז), וכן: "ויקרא שם המקום ההוא קברות התאוה" (במדבר יא, לד), "ויקרא שם המקום ההוא תבערה" (שם יא, ג), והרבה כיוצא בזה, ולא אפרטם.

רס"ג קובע את דברי המדרש כ"קבלה", היינו כמסורת בעל פה שעברה מדור לדור, ועל כן הם מחייבים. זאת בהתאם לשיטתו הפרשנית המוצהרת בהקדמת פירושו:

מן המחויב שבעל שכל יתפוס תמיד את ספר התורה לפי הפשט [...] חוץ מאותם מקומות שבהם הידיעה המוחשית או השכלית מתנגדת לפרוש המפורסם של המאמר, או במקום שהפרוש המפורסם של המאמר הוא בסתירה לפסוק אחר, שמשמעותו מוחלטת, או לאחת מקבלות הנביאים.⁵

יחד עם זאת, רס"ג מחזק את קבלת חז"ל על ידי שתי הוכחות מפשטי הכתובים: אחת בתחום אוצר המילים המקראי ואחת בתחום הסגנון המקראי.

לעומתו, מנחם בן סרוק מבאר את המילה "אור" מלשון בקעה:

"אור כשדים" (נחמיה ט, ז), "על כן בארים כבדו ה'" (ישעיה כד, טו), "על מאורת צפעוני" (שם יא, ח) – מני בקעים וחגוים וצורים. ו"חר פתן" (שם) יורה על מאורת צפעוני. ו"אור כשדים" כה ענינו: "ויצאו אתם מאור כשדים" (בראשית יא, לא) – מבקעת כשדים. וזה אשר יורה על הענין כי כה הוא: "ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם" (בראשית יא, ב).⁶

יש גם פרשנים המביאים את שתי הגישות הפרשניות זו לצד זו. רש"י כתב: "על פני תרח אביו – בחיי אביו. ומדרש אגדה: שעל ידי אביו מת [...] מיד השליכוהו לכבשן ונשרף, וזהו אור כשדים. ומנחם פירושו: אור כשדים – בקעת כשדים" (רש"י, בראשית יא כח). וברד"ק שם: "אור – פירושו: בקעה או עמק [...] ודעת רבותינו ז"ל בו, ידוע, שפירשו אור – 'אש'; ואם כן נקראת העיר ההיא

5 צוקר (שם), עמ' 191.

6 צ' פיליפאוסקי, ארבעה ספרים נפתחים, לונדון ועדינבורג 1854, עמ' 32.

אור, על שם הנס שנעשה בה לאברהם אבינו, שהשליכו נמרוד לכבשן האש, והצילו האל ממנו".

השלכת אברם לכבשן בפירושיהם של ראב"ע ורמב"ן

היחס למדרש על השלכת אברם לכבשן הוא אחד הנושאים שבהם נהג רמב"ן כלפי ראב"ע ב"תוכחת מגולה"⁷, שהצהיר עליה בחרוזי הפתיחה לפירושו.

ראב"ע, כדרכו בחלק הסיפורי במקרא,⁸ מבאר את הביטוי "אור כשדים" על פי פשטי המקראות, ללא זיקה למדרש חז"ל: "ואברם נולד במקום נקרא אור כשדים, וכמוהו 'על כן באורים כבדו ה' (ישעיה כד, טו) [...] ויתכן שאור עשו הכשדים במקום הנזכר, ונקרא כן כמו: 'אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם' (שם לא, ט)" (ראב"ע, בראשית יא, כו).

הפירוש הראשון של ראב"ע לקוח ממחברת מנחם, והשני מבוסס על הוכחותיו של רס"ג. אמנם בפירושו השני ביאר ראב"ע את המילה "אור" מלשון "אש" כמו במדרש, אך הוא נמנע מלהזכיר את המדרש מכל וכול, ומחזק את פירושו אך ורק על ידי לשון המקראות.

בשיטה האחרת לספר בראשית ראב"ע מזכיר אמנם את פרשנות המדרש בסוף דבריו, אך בצורה ספקנית:

על פני תרח אביו, כמו "על פני אהרן אביהם" (במדבר ג, ד). באור כשדים, בקעה. כמו "על כן באורים" (ישעיה כד, יד). וקדמונינו אמרו שהשליך אברהם אבינו בכבשן האש, ולא נזכר זה בכתוב, ואם היא קבלה נקבל כדברי תורה (ראב"ע, שיטה אחרת לבראשית יא, כח).

בדומה לרס"ג,⁹ גם ראב"ע סבור שקביעת מדרש כ"קבלה" מחייבת את קבלתה. אך בניגוד לרס"ג, ראב"ע מסתפק אם המדרש על השלכת אברם לכבשן

7 מ' כהן, מקראות גדולות הכתר, בראשית א, ירושלים תשנ"ז, עמ' לד. כל המובאות מן המקרא ומפרשנות ימי הביניים לקוחות ממהדורת זו.

8 לתיאור תמציתי של דרכו הפרשנית של ראב"ע, ראו א' סימון, "אברהם אבן עזרא", מ' גרינברג (עורך), פרשנות המקרא היהודית – פרקי מבוא, ירושלים תשמ"ג, עמ' 47–60; N. M. Sarna, 'Abraham Ibn Ezra as an Exegete', *Rabbi Abraham Ibn Ezra: Studies in the Writings of a Twelfth-Century Polymath*, ed. I. Twersky, Cambridge, Mass, 1993, pp. 1–27.

9 הזיקה שבין שיטתו של ראב"ע לזו של רס"ג ניכרת בדברי ההקדמה של ראב"ע לשיטה האחרת בפתיחת "הדרך הרביעית". ראו מ' כהן (לעיל הערה 7), עמ' כח.

הוא אכן בגדר קבלה: "אם קבלה – נקבל".¹⁰ מהשוואת שני פירושו של ראבי"ע לבראשית יא, כט נראה שהטענה "אם קבלה נקבל" אינה אלא ניסוח חיובי למסקנה השלילית, אינו קבלה – לא נקבל: "וקדמונינו אמרו (בבלי, סנהדרין סט ע"ב), שיסכה היא שרה. ואם בדבר קבלה, נקבל" (ראבי"ע, בראשית יא, כט); "על דרך הפשט [...] גם יסכה איננה שרה [...] ומה שנאמר כי נקראה שרה יסכה בעבור שסכה ברוח הקודש, דרך דרש הוא או סברא, לא קבלה; ואין זה דבר מצוה" (ראבי"ע, שיטה אחרת שם).

כך גם הבין רמב"ן את גישתו של ראבי"ע למדרש על השלכת אברם לכבשן. גישתו הספקנית של ראבי"ע ביחס לנס שאירע לאברם הביאה את רמב"ן להתבטאות חריפה כלפיו: "ואל יפתה אותך רבי אברהם בקושיותיו שאומר שלא ספר הכתוב זה הפלא" (רמב"ן לבראשית יא, כח). רמב"ן מזהיר את קוראי פירושו שלא להתפתות אחר טיעונו של ראבי"ע, שאילו היה אברם ניצל בנס מכבשן האש, היה הכתוב מזכיר זאת במפורש.¹¹ ראבי"ע מפנה טענה זו גם כלפי נסים נוספים המובאים בדברי חז"ל ונעדרים בפשוטם של המקראות, ובפירושו לבראשית מו, טו התבטא רמב"ן בחריפות יתרה על כך: "והנה פן יהיה חכם בעיניו בסתירת דברי רבותינו, אני צריך לענות אליו [...] וזה זהב רותח מוצק בפי החכם הנזכר, ממה שהשיב על רבותינו".

לצד ביקורת נוקבת זו יש לציין שרמב"ן אמנם ביקש להגן על הגרעין הנסי של המדרש, שאכן אירע נס לאברם באור כשדים, אך לאו דווקא על התגלמותו בצורה של הצלה מכבשן.¹² רמב"ן מוכן לקבל גרסת נס אלטרנטיבית לנס הכבשן כפי שהוא כותב פעמיים במהלך פירושו:

10 על מקורו התנאי של ביטוי זה ואופן יישומו בפרשנות המקרא של ראבי"ע ורמב"ן, ראו מ' סקלרץ, "התמודדות עם הפער בין הפשט לדרש – רמב"ן בעקבות ראבי"ע", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום כב (בדפוס).

11 מלשונו של רמב"ן נראה שהוא מתייחס לפירוש ראבי"ע בשיטה האחרת. לגבי השאלה אם היו לפני רמב"ן הפירושים הקצר של ראבי"ע לשמות והשיטה האחרת לבראשית, ראו א' ליפשיץ, פרקי עיון במשנת הראבי"ע, ירושלים תשמ"ב, עמ' יח–כב. ליפשיץ מניח שגם אם לא היו הפירושים המשניים לפני רמב"ן בשלמותם, סביר לומר שהיו לפניו גרסאות של פירושי הראבי"ע, שבהן שימשו שני הפירושים בערבוביה.

12 במקום אחר עמדנו על כך שנקודת המחלוקת בין הפרשנים אינה שאלת תוקפם של מדרשי האגדה של חז"ל אלא היחס לנסים שאינם כתובים במפורש בכתובים. ראו מ' סקלרץ, "הלשונות 'שבש' ו'פתה' בתוכחתו של רמב"ן לראבי"ע", עיוני מקרא ופרשנות ח (תשס"ח), עמ' 562–567.

והענין המקובל הזה נמצא גם כן בספר קדמוני הגוים כמו שכתב הרב במורה הנבוכים (ג, כט), כי הזכירו בספר "עבודת האכרים המצרים" כי אברם אשר נולד בכותא חלק על דעת ההמון שהיו עובדים השמש, ונתן המלך אותו בבית הסוהר והיה עמהם בתוכחות ימים רבים שם, אחר כך פחד המלך שישחית עליו ארצו ויסיר בני האדם מאמונתם וגרש אותו אל קצה ארץ כנען אחר שלקח כל הונו.

והנה על כל פנים במקום שהוא בארץ כשדים נעשה נס לאברהם אבינו, או נס נסתר, שנתן בלב אותו המלך להצילו ושלא ימיתנו והוציא אותו מבית הסוהר שילך לנפשו, או נס מפורסם שהשליכו לכבשן האש וניצל כדברי רבותינו. (רמב"ן, בראשית יא, כח)

לא כאשר עשו עמו באור כשדים שהיו מבזין ומקללים אותו, ושמו אותו בבור או בכבשן האש. (שם, יב, ב)

בד בבד עם מסורת חז"ל על הצלתו של אברם מכבשן האש, מציג רמב"ן אפשרות נוספת בדבר הצלתו מבית הסוהר, שאליו התוודע דרך כתביו של הרמב"ם. עם זאת חשוב להדגיש שגרסה נוספת זו אינה מביאה את רמב"ן לשלול את מסורת חז"ל על השלכת אברם לכבשן או לוותר עליה כאפשרות ממשית.¹³

השלכת אברם לכבשן בשירת ראב"ע ובדרשות רמב"ן

כשמעיינים בכתביהם האחרים של שני הפרשנים הללו, ראב"ע ורמב"ן, שאינם במסגרת פרשנותם למקרא, התמונה מתהפכת: ראב"ע הוא המאמץ את מדרש חז"ל על השלכת אברם לכבשן ורמב"ן הוא המשמיט אותו.

הקרובה "בקר אקד ואשתחיה" של ראב"ע

ידועה היא ביקורתו של ראב"ע על רבי אלעזר הקליר בשל נטיותו להרבות במוטיבים מדרשיים בפיוטיו:

וכלל אומר: יש בפיוטי רבי אלעזר ברבי קליר, מנוחתו כבוד, ארבעה דברים קשים [...] והדבר הרביעי: שכל פיוטיו מלאים אגדות ומדרשות, וחכמינו אמרו (שבת סג, א): אין מקרא יוצא מידי פשוטו; אם כן, אין

13 במקומות נוספים שבהם מעמיד רמב"ן נס גלוי המופיע בדברי חז"ל לצד התרחשות טבעית יותר, ללא הכרעה ביניהם, ראו מ' סקלרץ, יחס רמב"ן למדרש האגדה על פי פירושו לבראשית, פרקים יב-לו (עבודת מוסמך), רמת גן תשנ"ח, עמ' 54-56.

ראוי להתפלל אלא על דרך פשט [...] והגאון רבינו סעדיה ז"ל נשמר מאלה הארבעה דברים בבקשותיו השתים, שלא חיבר מחבר כמוהם, והם על לשון המקרא ודקדוק לשון, באין חידות ומשלים ולא דרש.¹⁴

אכן, מעטים מאוד הם המוטיבים המדרשיים המשולבים בשירת הקודש של ראבי"ע. מפתיע הוא שאחד ממוטיבים אלו הוא השלכת אברם לכבשן. בקרובה שחיבר ראבי"ע לשחרית של יום הכיפורים בשם "בקר אקד ואשתחוה", החלק המכונה "מגן", המלווה את ברכת "מגן אברהם" בתפילת העמידה, מוקדש כולו לרקע, למעשה ולתוצאות של השלכת אברם לכבשן. להלן בתים אחדים המשובצים בסוף אותו ה"מגן":

עריץ תפשו להמיתו לפני
פקידיו, אולי אל דברו יפנה;
צוה אגור על זאת מענה:
באזני כסיל אל תדבר!

קמים באור כשד השליכוהו יחד,
ראו כבודו בסודם-אל-תחד;
שלח אלהים, להבטיחו בל יפחד,
אחד קדוש מדבר:

תמתך ראיתי; יען נסית
אור עולם, וצדקו לא כסית -
נעימך ירביון, כי בי חסית
ועשית כל אשר אדבר.

[...]

חסדיו תזכר לבניו, בהביאם
זבחי לבבות נשברים על חטאם;
קבל רנתם היום, בנשאם
קול רם, בקראם בפרשת יוידבר.¹⁵

14 ראבי"ע, קהלת ה, א.

15 יי לוי, שירי הקדש של ראבי"ע, ירושלים תש"ס, עמ' 51-52.

ראב"ע משלב בשירו את המדרש על השלכת אברם לכבשן כדי לבסס את בקשתו לזכות אבות: "חסדיו תזכר לבניו". המוטיב של זכות אבות ממשיך גם בחלקים הבאים של הקרובה: ב"מחיה" ראב"ע מפרט את זכותה של עקדת יצחק, וב"משולש" – את זכות תלאותיו של יעקב. אלא שבניגוד לסיפור הכבשן, מעשי האבות האחרים שאותם משלב ראב"ע בשירו כתובים בפשוטם של המקראות.

דרשת "תורת ה' תמימה" וה"דרשה על דברי קהלת" של רמב"ן
 לעומת ראב"ע, המאמץ את מסורת חז"ל על השלכת אברם לכבשן בשירת הקודש שלו, רמב"ן בדרשותיו משמיט מסורת זו:

ודעו כי ענין אברהם ומעלתו ואמונתו נתפרסם מאד, ונודע בעולם והלך שמעו יותר משמוע המלכים [...] והר"ר משה הביא בספר מורה הנבוכים כי כתוב בספר עבודה המצרית לשון שהעתקתי כך, כי אברהם שנולד בכותא כשחלק על העם ואמר יש פועל זולתי השמש, טענו עליו טענות [...] והסוף אמרו כי המלך השליך לאברהם בבית הסהר, ונשאר ימים רבים שם מתוכח עמהם, עד שפחד המלך פן ישחית עליו מלכותו ויסיר בניו מאמונתם, וגרש אותו לקצה ארץ כנען אחר שלקח כל הונו, כתב הרב כל זה כתוב בספר העבודה המצרית. ורבותינו ז"ל הזכירו בבבא בתרא (צא ע"א), עשר שנים נחבש אברהם [...] כל אלו הדברים באותן הימים היו דברים של פרסום גדול וידועים בעולם מאוד, אין אדם יכול לכזב בהם לעיני העמים.¹⁶

וזאת המעלה אשר לארץ ישראל היא המעוררת לאברהם אבינו ללכת לארץ כנען מעצמו [...] כי נתגלה מספר מורה הנבוכים שהזכיר הרב שמצא בספר אומת צבא, אברהם הנולד בכותא אמר שיש שם פועל זולתי השמש, ואמר כי המלך נתן אותו בבית הסוהר בתוכחותיו עמהם, אחרי כן פחד המלך שישחית עליו מלכותו ויסירם מאמונתו, ולקח כל הונו ושלחו והשליכו מן הארץ, ורבותינו הזכירו (בבלי, בבא בתרא צא ע"א) שבע שנים וכולי.¹⁷

16 ח"ד שעוועל, כתבי הרמב"ן, א, ירושלים תשכ"ג, עמ' קמה.

17 שעוועל (שם), עמ' רג.

הציטוט הראשון לקוח מ"דרשת תורת ה' תמימה" שדרש רמב"ן לאחר הוויכוח בברצלונה בשנת 1263.¹⁸ מהקשר הדברים של רמב"ן בדרשה זו ניתן לומר שרמב"ן העדיף את הגרסה הנכרית (שאף לה מוצא רמב"ן ביסוס בתלמוד הבבלי) על סיפור הכבשן, כי הדיון בדרשה נסוב על תפיסתו של אברהם אבינו בקרב האומות ולא על המסורת התרבותית-פנימית של עם ישראל. הציטוט השני לקוח מן ה"דרשה על דברי קהלת" שנשא רמב"ן בבית כנסת בגירונה, ערב עלייתו לארץ ישראל, בשנת 1267.¹⁹ לאחר הוויכוח בברצלונה נאלץ רמב"ן לעזוב את ספרד, בעקבות לחץ שהפעילו ראשי הכנסייה על המלך יעקב הראשון.²⁰ בדרשה זו רמב"ן אינו דן בדמותו של אברהם בחברה החיצונית, ולכן לכאורה לא הייתה לרמב"ן כל סיבה להעדיף את הגרסה הנכרית על נס הכבשן. ייתכן להציע שרמב"ן בדרשתו זו רומז לגורלו הוא.²¹ הרי רמב"ן, בדומה לאברהם, היה כבן שבעים כשעזב את ארצו מולדתו. עזיבתו אירעה לאחר ויכוח דתי שהתקיים בנוכחות המלך, ולאחריו הוא שם פעמיו לארץ ישראל. ייתכן אם כן שגרסת הרמב"ם לאירוועי אור כשדים הנושאת אופי טבעי של ההתרחשויות מתאימה יותר לסיפור חייו של רמב"ן שאותו הוא שוזר בדרשתו. לכן הוא בוחר להתעלם מסיפור השלכת אברם לכבשן. אך עם זאת ניתן להציג טענה הפוכה ולומר שדווקא גרסת חז"ל הייתה משווה למעשיו של רמב"ן יותר תוקף ועוז.

היכן משתקפת אמונתו של הפרשן?

במסגרת זו אני מבקשת להעלות רק את השאלה המתבקשת מהשוואת שירת ראבי"ע ודרשות רמב"ן לפרשנותם: איזה סוג ספרותי משקף נאמנה את גישתם של שני הפרשנים למסורת חז"ל על השלכת אברם לכבשן, הספרות הפרשנית או הספרות הלא-פרשנית בשירה ובדרשה? האם יחסו האמתי של ראבי"ע למדרש המספר על הצלתו הנסית של אברם מן הכבשן הוא אמנם מסויג כפי שעולה מפרשנותו למקרא או שמא ראבי"ע מקבל

18 שעוועל (שם), עמ' קלט.

19 שעוועל (שם), עמ' קעו.

20 "קפלן, הערך "רבי משה בן נחמן", האנציקלופדיה העברית, ירושלים ותל-אביב תשל"ב, כרך כד טור 556; "י עסיס, "היהודים במלכות ארגוניה ובאזורי חסותה", ח' בינארט (עורך), מורשת ספרד, ירושלים תשנ"ב, עמ' 75; Y. Elman, "Moses ben Nahman/ Nahmanides (Ramban)", Hebrew Bible, Old Testament The History of its Interpretation, ed. M. Saebo, Göttingen, 1996, pp. 417.

21 "י אונא, רבי משה בן נחמן חייו ופעולתו, ירושלים תשל"ז, עמ' 89.

ומאמץ את דברי המדרש כפי שעולה משירת הקודש שלו? האם ראב"ע משלב בשירתו את מסורת חז"ל אך ורק כדי לעבות את החומר האמנותי המספר בזכות האבות? האם הרצון להפליג בזכות האבות העביר את ראב"ע על מידותיו הפרשניות והביאו לסטות מן העקרונות הפרשניים שבהם האמין לטובת חיבורו הליטורגי? או: האם פירושו למקרא בא אמנם ליישם שיטה פרשנית²² העומדת בניגוד למתודות קודמות שאותן שלל בהקדמותיו לתורה, אך לאמתו של דבר, אינו משקף בצורה מדויקת את דעתו ואת אמונתו, ודווקא השתפכות נפשו כמשורר בשירת הקודש מהווה ביטוי לאמונתו הכנה?

האם רמב"ן מקבל אמנם את סיפור השלכת אברם לכבשן כמהלך אפשרי ממשי כפי שעולה מפירושו לתורה, ורק לצרכים רטוריים אמנותיים בעת זקנתו השמיט מסורת זו, או שלאמתו של דבר רמב"ן מעדיף את הגרסה הנכרית שראה אצל הרמב"ם על גרסת חז"ל, אך לצרכים חינוכיים-פרשניים הגן על מדרש חכמים בפירושו כדי "לסכור פי הדוברים על הצדיקים עתק" (רמב"ן, בראשית כד, א)?

גם ראב"ע וגם רמב"ן כתבו חיבורים שמעצם טבעם חייבו אותם להגן על דעות שלא דווקא הזדהו אתם. "ספר ההגנה על הגאון" נכתב על ידי ראב"ע כדי להגן על רס"ג מפני טענותיו של דונש בן לברט. בספר זה נאלץ ראב"ע לעתים להגן על פרשנות מדרשית שאימץ רס"ג אף על פי שהכרעתו הפרשנית של ראב"ע הייתה זהה לזו של דונש. כבר בפתיחת הספר²³ נידון פירושו של רס"ג למילה "אמתה" (שמות ב, ה) שאותה פירש במשמעות של "ידה" בעקבות המדרש (בבלי, סוטה יב ע"ב). דונש השיג על רס"ג בשלוש טענות דקדוקיות בתחום הניקוד, ההקשר ואוצר המילים המקראי. ראב"ע נאלץ להגן על פירושו של הגאון, אף שבפועל שלוש טענותיו הלשוניות של דונש אומצו על ידו במלואן בשני פירושו לתורה.

22 גם במהלך פירושו למקרא מצויות סתירות בין הצהרותיו הפרשניות של ראב"ע ובין יישומן בפועל. ראו י' מאורי, "על משמעות המונח 'דברי יחיד' בפירוש ראב"ע למקרא: ליחסו של ראב"ע למדרשי חז"ל", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום יג (תשס"ב), עמ' 202.

23 י' אושרי, רבי אברהם אבן עזרא, ספר ההגנה על רב סעדיה גאון (המכונה "שפת-יתר"), מהדורה ביקורתית בצירוף מבוא, חילופי גרסאות, ביאורים ומפתחות (עבודת מוסמך), רמת גן, תשמ"ח, עמ' 60.

י' תא-שמע עמד על מידתו של רמב"ן "ללמד סגוריה על הראשונים ולהגן עליהם מפני השגות בוטות של חכמים מאוחרים להם, מבלי להתחייב להזדהות אישית עם אותן עמדות שעליהן הגן".²⁴ מגמה זו באה לידי ביטוי בחיבוריו "מלחמות הי" ו"ספר הזכות" הבאים להגן על הרי"ף, ובפולמוסו נגד "ספר המצוות" של הרמב"ם, כדי להגן על מוני המצוות שקדמו לו. י' תא-שמע כותב: "קריאת תיגר על בעלי הסמכות מן העבר, על ידי קבוצות עילית אינטלקטואליות במפנה המאות הי"ב-הי"ג, היא מסימני ההיכר התרבותיים של התקופה, והרמב"ן היה, גם בזה, מן העומדים בתוך, הבונים את החדש אך אינם בועטים בישן".²⁵ שמא ניתן לאמץ תיאור זה בבואנו לבחון את יחסו של רמב"ן לראבי"ע בפירושו לתורה, ולומר שראבי"ע נמנה בין חברי "קבוצות עילית אינטלקטואליות" הקוראים תיגר על "בעלי הסמכות מן העבר", שהם חז"ל או שמא רש"י,²⁶ ורמב"ן בפירושו בא "ללמד סגוריה על הראשונים ולהגן עליהם מפני השגות בוטות של חכמים מאוחרים להם, מבלי להתחייב להזדהות אישית עם אותן עמדות שעליהן הגן"?²⁷ היכן אם כן מצויה עמדתם המקורית של ראבי"ע ורמב"ן, בפרשנותם למקרא או בכתביהם הלא-פרשנית בשירה ובדרשה?

- 24 י' תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד באירופה ובצפון אפריקה: קורות, אישים ושיטות, ב, ירושלים תש"ס, עמ' 34.
- 25 י' תא-שמע (שם, שם).
- 26 ראו א' מונדשיין, "ואין בספריו פשט רק אחד מני אלף – לדרך ההתייחסות של ראבי"ע לפירוש רש"י לתורה", עיוני מקרא ופרשנות ה (תש"ס), עמ' 221–248.
- 27 ראו גם מ' הלברטל, על דרך האמת – הרמב"ן ויצירתה של מסורת, ירושלים תשס"ו, עמ' 316 העומד על כך שפירוש רמב"ן מהווה תגובה רוחנית-תרבותית לפרשנותו של ראבי"ע.

